

Helmeczi István Nándor–Kóczán Gergely: A „helyi pénznek” nevezett utalványokról*

Mostanában sokat hallani a „helyi pénzekről”: a soproni kékfrankos, a rábaközi tallér, a pécsi korona, a debreceni fantallér, a veszprémi korona – mind a közelmúltban indult kezdeményezések. Bár a nemzetközi tapasztalatok alapján a „helyi pénzek” jelentősége elhanyagolható, az utóbbi időben már a hazai fogyasztók (vállalatok és háztartások) is találkozhatnak olykor vele. Az egyre erősödő sajtónyilvánosság miatt célszerűnek és szükségszerűnek tartottuk megvizsgálni, hogy mit érdemes tudni ezekről a kezdeményezésekről, mi is az az utalvány, amelyet előszeretettel hívnak „helyi pénz”-nek.

A HELYIPÉNZ-KEZDEMÉNYEZÉSEK MOTIVÁCIÓI KÖRÜLI FÉLREÉRTÉSEK

A világ számos országában indított helyipénz-kezdeményezések döntő többsége jellemzően az alábbi érvek valamelyikével, vagy mindegyikével indokolja az általuk bevezetett pénzhelyettesítőnek szánt instrumentum iránti igényt:

- A hagyományos pénzügyi közvetítőrendszer (értsd: hitelintézetek és egyéb hagyományos pénzügyi szolgáltatók) nem alkalmas a helyi közösségeket megfelelően szolgálni, mert „nem veszi figyelembe” a helyi érdekeket.
- A hagyományos pénzügyi rendszer a globális gazdaság érdekeit képviseli, elsősorban azt szolgálja ki, amely szemben áll a helyi gazdaságok érdekeivel, ezért szükség van egy saját pénzrendszerre.
- A gazdaságban „kevés a pénz”, és ez különösen a helyi közösségeket sújtja, ezért szükség van új pénzügyi eszközök létrehozására.
- A hagyományos pénzként használt pénzügyi eszközök kamatoznak, ezért az optimálisnál kevésbé forognak a gazdaságban – a kamat a felhalmozást támogatja, és ezáltal visszafogja a gazdaság növekedését.

- A távolabbi régiók közötti kereskedelem (globalizáció) káros, mert a helyi vállalkozások elől elszívja a keresletet, ezáltal munkanélküliséget generál.

A modern közgazdaságtan elméleti eredményei (amelyeket a gazdaságtörténet hosszú évtizedeinek gyakorlati tapasztalatai is alátámasztanak) alapján a fenti közgazdasági érvelések egyike sem állja meg a helyét, mind e megállapítások helyzetértékelése, mind a bennük implikált ok-okozati kapcsolatok bemutatása téves.

A modern, magántulajdonon alapuló piacgazdaságokban a pénzügyi közvetítést magántulajdonban álló, nagyszámú pénzügyi intézmény végzi. Ezen intézmények működését minden országban külön jogszabályok szabályozzák, éppen annak érdekében, hogy az ügyfelek érdekeit és követeléseit megvédjék és hogy a modern gazdaságok történetének hajnalán tapasztalt bankcsődök és egyéb pénzügyi válságok elkerülhetők, illetve kezelhetők legyenek. A legtöbb országban külön pénzügyi felügyeletet ellátó intézmény gondoskodik e szabályok betartatásáról, amelyek mindenre ugyanúgy vonatkoznak.

A modern hitelpénzrendszerekben nem állhat elő olyan, az előbbieken viszonylag egyszerűen jellemzett helyzet, hogy kevesebb a pénz mennyisége a gazdaságban a szükségesnél.

* Jelen cikk a szerzők nézeteit tartalmazza, és nem feltétlenül tükrözi a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontját.

Ez egyrészt azért van így, mert a hitelpénzrendszerekben az árupénzrendszerekből örökölt pénzmennyiségi összefüggések és fogalmak egyszerűen nem érvényesek.¹ A hitelpénzrendszer éppen azért váltotta le a rugalmatlan áru- (leginkább nemesfém-) pénzrendszert, mert sokkal rugalmasabban, a gazdaság szereplői maguk tudták maguk számára megteremteni a pénzt – nyilvánvalóan éppen annyit, amennyire szükség van a gazdasági tranzakciók lebonyolításához. A modern hitelpénzrendszerekben nem egy központi szereplő „teremt” a pénzt, következésképpen nem tud tévedni sem a tekintetben, hogy „mennyit teremt”.

A „hitelszűkével” jellemzett helyzet természetesen előállhat, ami azt jelenti, hogy a magángazdasági szereplők egymással szembeni bizalma (akár egy globális, akár egy nemzetgazdaságra korlátozódó gazdasági recesszió, vagy válság miatt) törékeny, vagy a korábbinál lényegesen alacsonyabb szintű. Ezért sokkal kevésbé hajlandók egymásnak hitelezni (pl. a kereskedelmi bankok hitelt nyújtani, a vállalatok egymás között a számla kiegyenlítésének elodázását elfogadni stb.). Ezen az állapoton azonban természetesen nem segít egy újabb denomináció, pénznem vagy egy újabb papírdarab forgalomba hozatala, mert éppen a problémát jelentő bizalomhiányt nem kezeli. Két magángazdasági szereplő nem fog egymás hitelképességében jobban bízni attól, hogy nem forintban, hanem például zöld-foki escudóban, vagy egy újonnan kitalált „helyi pénzben” denominálják egymás közötti követeléseiket.

Hasonlóan téves következtetés a fizetőeszközként is használható pénzügyi eszközök kamatozásának káros hatást tulajdonítani, hiszen egyrészt a jelenleg legelterjedtebb készpénz sem kamatozik, másrészt a számlapénz, vagy inkább az abból képezhető betét, illetve hitelek kamatozása nélkül nem folya pénzügyi közvetítés. Naivitás azt hinni, hogy a kamat bármiféle tiltása vagy kiküszöbölése olyan rendszerszintű fogyasztásemelkedést generálna, amely a gazdaságon segítene. Éppen ellenkezőleg, a kamat tiltásával a pénzügyi közvetítés lehetetlenülne el, ami azt

jelenti, hogy a gazdasági erőforrások felhasználásának hatékonysága a cseregazdaságok hatékonysági szintjére süllyedne vissza. (Utóbbiak hatékonyságát talán nem is érdemes itt külön ecsetelni). Az általános kamatszint természetesen befolyásolja a gazdasági aktivitást, ezen alapulnak a modern monetáris politikai eszköztárak. Érvelhet tehát valaki közgazdasági elméletek alapján magasabb vagy alacsonyabb alapkamatszint mellett, de magának a kamat vagy hozam intézményének a pénzforgalom szempontjából káros hatást tulajdonítani, a pénzügyi közvetítés működésével kapcsolatos alapvető tévedést hordozza magában. A modern pénzügyi közvetítőrendszert a fenti érvek mentén kritizálók gyakori célpontjai maguk a jegybankok. A jegybankok a modern rendszerben a denominációt jelentő bázispénzt adják. A bázispénzzel szembeni alapvető követelés annak értékmérő, közös nevezőt adó funkciója – és nem a pénz mennyisége, amely általában lényegesen kisebb az egész pénzügyi közvetítőrendszer méretéhez képest. A bázispénz szerepét betöltő jegybankokra szóló követelésben lehet a magángazdaság szereplői közötti hitelköveteléseket, köztük a kereskedelmi banki számlák látra szóló egyenlegeit is kifejezni, denominálni. Vagyis az adott magángazdasági hitelfelvevő (kereskedelmi banki számlapénz esetében a számlát vezető kereskedelmi bank) arra tesz ígéretet, hogy jegybankpénzben visszafizeti a tartozást annak esedékességekor (látra szóló követelés esetében ez bármikor, a követelés tulajdonosának kérésére megtörténik). A mai gazdaságokban a papíralapú jegybanki bankjegyekben és az érmékben (a modern készpénzben) folytatott pénzforgalomnak sokkal kisebb jelentősége van a kereskedelmi banki számlákon lebonyolódó pénzforgalomhoz képest. Kimondható tehát, hogy egy modern gazdaság pénzügyi, fizetési műveletei sokkal nagyobb mértékben bonyolódnak e-számlák közötti átutalással (azaz „magánpénzben”), bankjegyeket és érméket egyáltalán nem használva.

Az 1. táblázatban összefoglaljuk a pénz különböző típusai és az egyes készpénzt helyettesítő megoldások főbb jellemzőit.

¹ A hitelpénzrendszer lényege, hogy a pénzfunkciókat a magángazdasági szereplők egymásra szóló hitelköveteléseik látják el és nem egy árupénz (pl. aranyból vert érmék). Míg az árupénzrendszer esetében valóban lehet értelmes aggregátumokat kreálni a „pénz mennyiségéről”, addig a hitelpénzrendszer esetében a „valamilyen statisztikai alapon készített” pénzmennyiség-mutató nem mutatja meg, hogy ténylegesen milyen rugalmasságot biztosít a rendszer a tranzakciók elszámolásához és kiegyenlítéséhez. A modern gazdaságokban a kereskedelmi banki mérlegek és a jegybank mérlegének összevonásából származó monetáris aggregátumok (pl. M1, M2 stb.) mint statisztikai mutatók legfeljebb gazdasági aktivitást jellemző indikátorok lehetnek, de nem állandó és szilárd közvetlen mennyiségi döntésekre alkalmas változók. Annál is inkább, mert ahogyan jeleztük, ezen aggregátumok végső értékét a magángazdaság folyamatai (pl. háztartások befektetésiportfólió-döntései) határozzák meg és nem közvetlenül a gazdaságpolitika. A jelenleg használt pénzmennyiségi mutatók elméleti és gyakorlati korlátairól részletesebben lásd: Komáromi, 2008.

1. táblázat

A pénzek és egyes készpénzt helyettesítő eszközök főbb jellemzői Magyarországon

A pénz formája	Pénzek		Pénzt helyettesítő eszközök	
	Törvényes fizetőeszköz	Kereskedelmi banki pénz	Utalványok	„Helyi pénzek”
Kibocsátó	Magyar Nemzeti Bank	Kereskedelmi bankok, hitelintézetek	Vállalatok	Helyi közösségek, szövetkezetek
Megjelenési forma	Bankjegy és érme	Számlapénz, látra szóló számlaegyenleg	Tipikusan papír	Papír
Elfogadottság	A legszélesebb körben ismert és használt, az országon belül mindenki köteles névértéken elfogadni.	Az adott bankon belül használt, valamint garantált az azonnali bankon kívülre utalás, vagy a készpénzfelvétel névértéken történő biztosítása.	Csak az adott vállalat, illetve a vállalattal egyenként leszerződött elfogadó kereskedők.	Csak a közösség tagjai, a visszaváltás csak külön jutalék fejében történhet.
A többi pénzfajtára vonatkozó át- vagy visszaválthatóság	Bármilyen másik pénzfajtára vagy pénzügyi eszközre könnyen, külön jutalék nélkül átváltható.	Garantált az azonnali bankon kívülre utalás, vagy névértéken történő készpénzfelvétel lehetősége. (Ezt külön prudenciális felügyelet, felkészült banki likviditáskezelés, valamint a védelem utolsó vonalaként betétbiztosítás is garantálja.)	A visszaváltás vagy az átváltás más pénzre vagy pénzügyi eszközre jellemzően nem lehetséges.	Korlátozott vagy díjköteles a visszaváltása igazi pénzre (jellemzően csak jutalék fejében).
Mennyiség (összes kibocsátott mennyiség 2010 végén)	2464 milliárd Ft	4417 milliárd Ft	150-200 milliárd Ft	10 millió Ft körül (sajtóban megjelent nyilatkozatok szerint)

A HELYIPÉNZ-RENDSZEREK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A helyipénz-kezdeményezések elvi alapjai

Mint bemutattuk, a modern piacgazdaságokat kiszolgáló pénzrendszernek egyik alapvető tulajdonsága, hogy főleg a magánszereplők közötti követelések jelentik a pénzügyi eszközöket és így a legtöbb esetben a fizetési tranzakciókban használt „pénzt” is. A legtöbb országban a papíralapú bankjegy kibocsátás kizárólag az állami tulajdonban lévő jegybank joga. A gazdaság tényleges működése szempontjából ugyanakkor kisebb jelentősége van annak, hogy ki bocsát ki papíralapú pénzhelyettesítőket ahhoz képest, hogy a pénzügyi rendszer hogyan működik (mely szereplők és hogyan keletkeztethetnek számlapénzt a gazdaságban). Pénzhelyettesítőket gyakorlatilag minden esetben a prudenciális állami felügyelet alatt álló hitelintézetek bocsátanak ki. Mégis, a világ sok országában találhatók kezdeményezések, amelyek magukat a hagyományos pénzügyi közvetítéssel szakító „helyi pénz”-ként, „magánpénz”-ként vagy „kiegészítő pénz”-ként definiálják. Ezek esetében az semmiképpen sem újdonság, hogy magánszereplők kezdeményezései, hiszen a hitelintézetek is magánszereplők tulajdonában vannak – a szükséges források

megléte esetén bárki alapíthat hitelintézetet, amelynek tevékenységét a jogszabályi kereteken belül szabadon meghatározhatja.

Az egyetlen új elem ezekben a kezdeményezésekben, hogy valamilyen speciális célhoz kötik a tevékenységüket, valamilyen „klubot”, közösséget kívánnak létrehozni az általuk kibocsátott utalványokkal, ígervényekkel. Ilyen például a valamely szűkebb földrajzi térségben található kereskedőknél történő vásárlás, a „zöld” (azaz természetkímélő úton előállított) termékek vásárlása, speciális termék- vagy szolgáltatástípusok vásárlása (pl. vendéglátás). Azonban a vásárlói klubok alakítása vagy a közösségi összefogás sem új ötlet. Visszatekintve a magyar történelemben, megállapíthatjuk, hogy a Kossuth Lajos nevével fémjelzett Védegylet is hasonló, önkéntes elköteleződésen alapuló közösség volt. A konkrét pénzügyi konstrukciókban pénzügyi szempontból semmi alapvető újdonság vagy új elem nincs, ugyanis jellemzően egy nem állami szereplőre vonatkozó hitelkövetelést megtestesítő, papíralapon vagy csak számlákon vezetett nyilvántartásban megjelenő utalvány kibocsátásáról van szó. Ez éppen a hagyományos és ezért a „leváltani szándékozott” pénzügyi rendszernek is az alapja (nevezetesen, hogy privát szereplőre vonatkozó pénzügyi követelés cseréje képezi a fizetés műveletét). A legtöbb ilyen kezdeményezés kénytelen kölcsönvenni az adott ország jegy-

bankja által nyújtott denominációt, bár a kibocsátott utalványnak, részjegynek, egyéb pénzügyi kötelezettségnek hangzatos nevet ad (pl. „helyi pénz”). Valamilyen létező devizában kell denominálni a követelést, tehát expliciten jegyezni és hirdetni, hogy egy egységnyi rá vonatkozó követelés („helyi pénz”) hány egységnyi ismertebb, az értékérésre sokkal tágabb körben használt törvényes fizetőeszköznek felel meg.

Ha máshogy tesszük fel a kérdést és azt keressük, hogy milyen feltételek fennállása esetén lehet sikeres gazdasági szempontból egy „helyi pénz”, akkor a szükségpénzekhez jutunk el.

Az 1970-es évekig létezett nemesfém-fedezetű pénzrendszer hátránya az volt, hogy a (jegy)bankokat a nemesfém-készletük mértéke korlátozta a pénzkibocsátásban, valamint maga a pénz fedezetét képező nemesfém is önálló termék volt, vagyis saját árral, kereslettel rendelkezett. Ez természetesen most is így van, a nemesfémeknek saját piacuk van. Régen azonban értelemszerűen magának a pénznek az értéke is függött a nemesfém aktuális piaci értékétől. Az Osztrák–Magyar Monarchiában például akkor okozott ez zavarokat, amikor a Monarchia ezüsttermelése jelentősen felfutott – az akkori császári forint ugyanis ezüstoffedezettel rendelkezett, és az ezüst, megnövekedett kínálat miatti relatív elértéktelenedése a pénz elértéktelenedését is magával vonta (Sós, 1921).

Tipikusan háborúk idején, amikor a termékek és szolgáltatások árai szélsőségesen ingadozhattak bármelyik irányba, könnyen készpénzhiány alakulhatott ki. Ez a készpénzhiány ténylegesen akadályozta a gazdaság működését, hiszen a pénz kialakulásának fő oka az, hogy az öközösségtől fejlettebb társadalmakban már nehézséget jelent az áru közvetlenül másik árura cserélése (részben az eltérő szükségletek, részben egyes termékek oszthatóságának hiánya miatt). Ekkor jelentek meg az ún. szükségpénzek, amelyeket főleg városok vagy kisebb régiók bocsátottak ki. Erre például a 1848/49-es szabadságharc alatt hazánkban is számos példa lelhető fel, amikor az addig használt császári pénz nemesfémre váltása érthető okokból lehetetlenné vált.

„Jelentvén Bíró Úr által, hogy valamiképpen intézkednünk szükséges lészen az apró pénz szűke miatt, mert már ma reggel három alvleges ember nála volt az iránt, hogy tsináljunk velek valamit, mert se soot, se sírót, se húst nem tudnak venni, ha tsak egészen egy 15 krajcáros papíros bankjegyért nem vásárolnak. Pénzek van és a pénz mellett is szerfeletti bajjal juthatnak még tsak a soohoz is. A békétlenkedő nép le tsillapítására Újhelyben és Patakon már apró bankjegyeket fognak osztogatni s nyomatni. [...] Így minékünk is igen alkalmas és czélszerű leend illy apró

bankjegyeket készíttetni és a városi nép közötti szükséges rendet helyre állítani. Rendelést tettünk, hogy még a mai napon Fő Bíró és Jegyző Urak küldtessenek fel Patakra és 300 pengő forintokig hatalmaztassanak fel a kérdésben forgó bankjegyek nyomatására.” (Högye, 1999)

Hasonló megoldásokkal találkozhattunk külföldön a két világháború között, különösen a nagy gazdasági világválság idején. A „helyi pénzek” támogatóinak kedvelt példája az akkor 4300 lakosú Würgl, ahol a polgármester 1932 júliusában olyan „pecsétpénzt” bocsátott ki, amely ha nem került lepecsételésre, akkor havonta 1%-ot, visszaváltáskor pedig 2%-ot veszített az értékéből (így érdemesebb volt nem visszaváltani), s amelyet az önkormányzat is elfogadott a helyi adó megfizetésekor. A kibocsátást Silvio Gesell (közgazdász, 1862–1930) elmélete motiválta. A városi alkalmazottak (beleértve a polgármestert is) a fizetésük 50%-át, az alkalmi munkások pedig 100%-át ilyen pecsétpénzben kapták meg. A kibocsátás sikeres volt, a munkanélküliség csökkent – ami azonban lehet, hogy inkább az ekkor végrehajtott önkormányzati szervezésű, közmunkában lebonyolított építkezésekkel indokolható (lakások, új híd, víztározó a tűzoltóságna, síugrópálya) (Fisher, 1933).

A szükségpénzek segítségével a lokális pénzhiány megszüntethető volt, és a gazdasági körforgás helyreállt. Ebben az értelemben hatékony megoldás volt az akkori pénzrendszerben és háborús helyzetben, ma azonban a jegybankokat semmi nem gátolja a gazdaság megfelelő készpénzellátásában, így a „helyi pénzek” a 1970-es évektől már elvileg sem tudnak komplementer pénzként működni.

Nemzetközi példák a helyipénz-kezdemenyezésekre és azok kategóriái

A német regionális utalvány (vagy „pénz”) kezdeményezések

Németország több régiójában, illetve városában is található ilyen kezdeményezések (Regiogeld), amelyek deklarált célja, hogy a helyi gazdaság aktivitását növeljék, pontosabban, hogy a helyi kereskedők forgalmát növeljék (természetesen az adott városon kívüli vagy annak tekintett kereskedők forgalmának rovására). A kezdeményezéseknek elfogadóként jellemzően kis forgalmú kereskedők, kisboltok a tagjai, akik a globalizáció káros hatásaként élik meg a nagyobb élelmiszerláncok, hipermarketek által támasztott versenyt. Az utalványok értéke az euróhoz kötött, jellemzően 1 utalványegység 1 eurót ér. Több kezdeményezés esetében olyan rendszer van életben, amely időszakosan (pl. havonta) bizonyos százalékkal csökkenti a forgalomban lévő utalványok vásárlóértékét (Schwundgeld) annak érdekében, hogy a tagok a nagyobb forgalomra és az utalványok

minél gyorsabb felhasználására törekedjenek. A kibocsátók a legtöbb esetben a helyi vállalkozások, kereskedők által kifejezetten erre a célra alapított vagy már meglévő, egyéb célokat is ellátó szervezetek. Bár Németországban viszonylag sok ilyen kezdeményezés van (a Bundesbank 2006-os tanulmánya tizenhat élő és több tervezett ilyen kezdeményezésről számol be Németországban), a kibocsátott állománynak nem sikerült semmilyen, még regionális szinten sem észrevehető méretet elérni. A német jegybank 2006-ban 200 ezer euro összegűre becsülte az ezen kezdeményezések keretében kibocsátott utalványok összes értékét (ezek legtöbbje akkor már 3-4 éve létezett). 2010-es szórványosan elérhető adatok szerint ennél az összegnél már több lehet kibocsátva, ugyanakkor a legnagyobb német kibocsátónak is 2010-ben összesen kb. 460 ezer eurónak (kb. 126 millió Ft) megfelelő „helyi pénzt” sikerült forgalomba hoznia.

A svájci WIR Bank

A helyipénz-kezdeményezések aktív terjesztői, pártolói előszeretettel hivatkoznak az 1934-ben alapított (akkor még szervezetként) svájci WIR Bankra. Ma már a WIR Bank felügyelt hitelintézetként működik, a svájci jegybank adatai szerint svájci viszonylatban a kisebb hitelintézetek közé tartozik. A banknak hagyományos (azaz svájci frankban végzett) banki tevékenysége is van, ami 2009-es beszámolója szerint lényegesen nagyobb méretű az általa létrehozott „alternatív” pénzhez kötődő tevékenységnél.

A bank által az alternatív pénz kapcsán végzett tevékenység a svájci kis- és középvállalkozások közötti kereskedelem fellendítését célozza, tehát szűkebb földrajzi helyhez nem köti tevékenységét. Az általa kibocsátott utalvány WIR (külön devizakódja is van: CHW) csak elektronikus nyilvántartás formájában létezik, papíralapú utalványt nem bocsát ki. Érdekesség, hogy a német Regiogeld-kezdeményezésekkel ellentétben ez a bank nem váltja vissza utalványát svájci frankra, sőt minden ilyen tevékenységet tilt ügyfélkörében. A WIR-pénz nem kamatozik annak érdekében, hogy gyorsabban forogjon (a bank nem fizet rá kamatot, és nem lehet lekötni sem, a bankon kívül pedig nem létezhet WIR a rendszer jellege miatt). Érdekesség, hogy a bank WIR-ben is nyújt hitelt, amelynek kamata jellemzően kisebb, mint a svájci frankban nyújtott hitel, ugyanakkor a fedezet tekintetében nincs érdemi eltérés a két devizában nyújtott hitel között: a WIR-hitel mögé is megfelelő fedezetet (ingatlan, egyéb vagyontárgy) követelnek meg. Egy WIR elfogadására hajlandó kereskedő jellemzően előre megadja, hogy hány százalékban lehet WIR-ben kiegyenlíteni nála a számlát. A rendszernek 66 ezer svájci kis- és középvállalkozás (KKV) a tagja, ami jelentős szám, hiszen ez az összes svájci KKV kb. 20%-a. A WIR Bank mérlegét nézve szembeötlő azonban,

hogy az összes kibocsátott WIR-állomány kb. 800 millió WIR-re rúg (azaz svájci frankra, hiszen az elméleti árfolyam 1:1, azért csak elméleti, mert gyakorlati átváltás nincs). Ez elenyésző mértékű a svájci gazdaság, a KKV-szektor, vagy a hagyományos svájci pénzügyi közvetítőrendszer méreteihez képest. (Ugyanez mondható el a kb. 1 és 2 milliárd WIR-re becsült éves WIR-forgalomról is). A fennálló WIR-ek mértéke még magának a WIR Banknak a mérlegében is kisebbségben van az ennél lényegesen nagyobb svájcifrank-követelésekhez képest (a bank teljes mérlegfőösszege 3,2 milliárd svájci frank körüli). Kapcsolódó sajtóhírek szerint a WIR-ek svájci frankra történő átváltásának tilalma miatt a WIR-eknek létezik egy „feketepiac”, ahol a WIR-től szabadulni kívánó vállalkozás vagy személy jelentős diszkontot kénytelen elszenvadni (a WIR-követelésnek csak 60-80%-át kapja meg svájci frankban) (Graumarkt bedroht das WIR-System, 2003).

Mindezek mellett figyelemre méltó, hogy a kezdeményezés több mint 75 éve működik, és bár történetében több válságot is átél, jelentős nemzetközi hírnévre tett szert a hasonló helyi vagy komplementer pénzek támogatói körében.

A helyi csererendszerek (local exchange trading systems, LETS)

Helyi csererendszerek az 1980-as évek elejétől léteznek, először az angolszász országokban jelentek meg, de ma már számos országban találhatók ilyen jellegű kezdeményezések. A LETS-típusú rendszerek célja nagyon hasonló a helyipénz-kezdeményezésekéhez. A szervezők alap gondolata jellemzően az, hogy a hagyományos pénzügyi közvetítőrendszer nem hatékony, illetve nem alkalmas a helyi gazdaságok megfelelő kiszolgálására. Ezért a LETS-ek saját elszámolási egységet vezetnek be, amelyben a rendszer tagjai által egymásnak nyújtott szolgáltatások (gyermekfelügyelet, nyelvoktatás, apróbb javítási munkák stb), ritkább esetben áruk ellenértékét mérik. Ez az elszámolási egység általában a nemzeti törvényes fizetőeszközzel egyenértékű, az érték-mérés könnyítése érdekében. E rendszerek abban mások, hogy nincs egy központi kibocsátó, hanem a szolgáltatást igénybe vevők ismerik el az igénybe vett szolgáltatás értékét – tehát egy pozitív számlakövetelés az egész közösségre vonatkozó követelést jelent (mutual credit). Ez egyben azt is jelenti, hogy egy LETS-rendszerben az összes számla egyenlegének összege mindig 0 (aki több, vagy nagyobb értékű szolgáltatást vett igénybe a közösségtől, mint amennyit nyújtott, annak számlaegyenlege negatív). A rendszerben nincs papíralapú utalvány, csak központi nyilvántartás (számlák), ami ma már minden esetben elektronikus. A rendszer teljesen transzparens: minden tag látja mindenkinek a számlakövetelését. Kamat nincs, de jellemzően mind

pozitív, mind negatív irányban van limit az egyenlegekre, amelyen túl azok nem növekedhetnek. Jelenleg több száz LETS-rendszer működik világszerte. A LETS-ek támogatói szerint a rendszerek hozzájárulnak a helyi gazdaság fellendítéséhez, különösen a munkanélküliség csökkentéséhez. A LETS-ekkel szemben szkeptikus megszólalók ezen rendszerek instabilitását emelik ki, hiszen egy ilyen rendszerrel igen könnyen előfordul, hogy érdektelenségbe fullad, vagy nem sikerül megtartania a belé vetett bizalmat.

Időbankok

Az időbankok lényegében a LETS-ek egy alkategóriáját jelentik, ahol a tagok egymásnak a LETS-eknél is leírt szolgáltatásokat végzik. Ebben az esetben az elszámolási egység a munkaidő: munkaórán tartják nyilván a követeléseket és a kötelezettségeket. Leginkább az Egyesült Államokban terjedtek el, a legnagyobbhoz hozzávetőlegesen 1000 tagja van.

Az utalványpénz-rendszerek (currency voucher systems)

Számos, a német Regiogeldhez nagyon hasonló, kinyomtatott formában forgalomba hozott helyipénz-utalvány-kezdemenyezést lehet találni a világban. Ezek közös jellemzője, hogy központi kibocsátóval rendelkeznek, denominációjuk megegyezik a nemzeti törvényes fizetőeszközével, és általában (de nem mindig) valamilyen diszkontot ígérnek az ezen utalványokkal vásárlóknak – legtöbbször úgy, hogy a befizetett igazi pénz névértékénél valahány százalékkal nagyobb értékű utalványt adnak. Ezt a diszkontot aztán az elfogadó kereskedők fizetik meg, mert névérték alatt pár százalékkal tudják csak visszaváltani igazi pénzre az utalványokat. Formájukban ezek a rendszerek lényegében valóban nem különböznek egy vásárlói klubtól, vagy egy helyi újságban kiadott kedvezményre jogosító kuponfüzettől. Az egyetlen különbség, hogy az elfogadó kereskedő újrahasználhatja az utalványt, tehát nem kell visszaváltania azt. Ilyen rendszerre példa a Toronto dollár, ahol a kibocsátási nyereséget szociális szervezetek (gyermekétkeztetés, hajléktalanellátás) között pályáztatják meg.

Systema de Trueke

A Systema de Trueke dél-amerikai, indián hagyományokból táplálkozó helyi barterpiacot takar, amely a csere megkönynyítésére saját pénzzel rendelkezik. A barteren tipikusan termények, illetve helyben igénybe vehető szolgáltatások cserélnek gazdát.

Liberty Dollar

A Liberty Dollar az Egyesült Államokban kibocsátott magánpénz volt, amelynek a fedezetét ezüst- és aranyérmék képezték. Mivel a hatóság – és később a bíróság is – azon az állásponton volt, hogy a kibocsátó bűncselekményt követett el, börtönbüntetésre ítélték, a nemesfémfedezetet pedig lefoglalták.

A „helyi pénzek” természete, utalvány formájában megjelenő helyipénz-kezdemenyezések

Mivel a bankjegy- és érmekibocsátás állami monopólium, a „helyi pénzek” pedig mindenhol főleg utalvány formájában léteznek, ezért bemutatjuk az utalványok mögötti általános gazdasági indokokat, a legfontosabb konstrukciókat, illetve ezek jogi helyzetét.

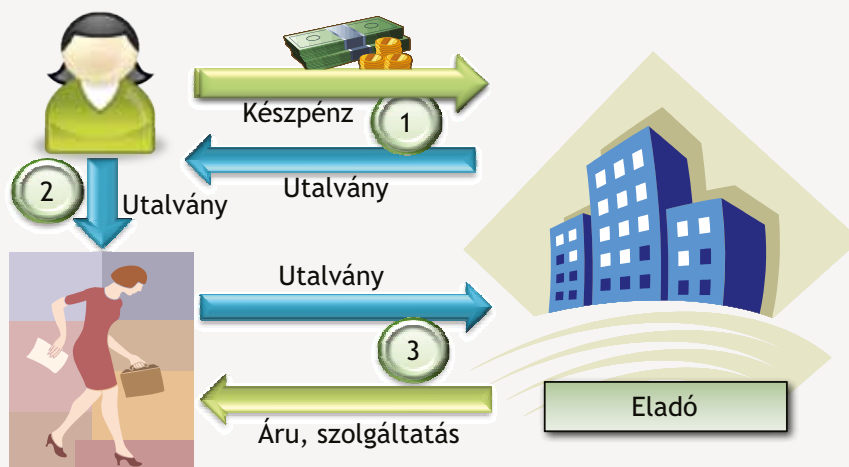
Az árucseré során a pénz és az áru átadása időben elkülönülhet, erre az egyik népszerű megoldás az utalvány, amely a lakosság számára például ajándékozás során (könyv, ruházat) különösen hasznos, de a vállalatok is használhatják (pl. üzemanyag-utalvány a tehergépjármű-sofőröknek). Az utalványok közös jellemzője az, hogy az árut eladni, a szolgáltatást nyújtani kívánó vállalkozás előre megkapja az utalvány pénzbeli ellenértékét, amelyet később az előlegfizető (vagy egy olyan másik személy, amely részére az utalványt átadta) tetszőlegesen ott árult termékre vagy szolgáltatásra beválthat.

Ilyen értelemben az utalvány előlegfizetést jelent; az eladó vagy a szolgáltatást nyújtó cégnek pedig az előleg értékének megfelelő mennyiségű áru átadására szóló ígervénye. Az utalvány abban az értelemben monetáris eszköz, hogy a birtoklója tulajdonképpen kereskedelmi hitelt nyújt a kibocsátója részére, aki a már átadott valódi pénzt közben akár el is költheti. Az utalvány kereskedelmi hitel-jellegéből következően hitelkockázat lép fel. Ez azt jelenti, hogy ha az utalvány kibocsátója csődbe megy, fizetéseképtelenné válik, mielőtt az árut átadná vagy a szolgáltatást teljesítené, akkor az utalvány elértéktelenedik, és az aktuális birtokosa a korábban átadott összeget elbukja. Ezt a kockázatot azonban a hétköznapiakban nem érzékeljük, mivel a forgalom csak kis hányada történik utalvánnyal, ez az érintettek „bűdzséhez” képest sem képvisel jelentős összeget.

Az elmúlt évtizedben hazánkban is elterjedt az utalványoknak egy másik változata, amely az előbbiekből bemutatottnál több szereplőt tartalmaz (2. ábra).

1. ábra

A tradicionális utalványok működési sémája

2. ábra

Cafetéria-utalványok

Ennek a konstrukciónak a fő mozgatórugója az állam által adott adókedvezmény. A kibocsátó olyan utalványokat bocsát ki, amelyek meghatározott típusú szolgáltatásra vehetők igénybe, és az állam ezeket a meghatározott célokra adott összegeket honorálja az alacsonyabb adózással. A konstrukció specialitása, hogy az utalvány kibocsátója semmilyen árut, szolgáltatást nem fog a vásárló részére biztosítani, ezért olyan vállalatokkal szerződik, amelyek ezt meg tudják tenni helyette. Ez viszont más helyzetet teremt, mint a hagyományos utalványnál, hiszen az eredeti tranzakciót nehezen lehet kereskedelmi hitelnek tekinteni. A kibocsátó kvázi az elfogadó vállalatok pénzügyi ügynökeként viselkedik, de az utalvány kibocsátásának időpontjában még nem tudja, hogy pontosan kinek az ügynöke. Ettől függetlenül fennáll a hitelkockázat az utalvány mindenkor birtokosának az utalvány kibocsátójával szemben.

UTALVÁNYOK ÉS „HELYI PÉNZEK” PIACA MAGYARORSZÁGON

Cafetéria-utalványok

Az állam által adott adókedvezmények miatt az utóbbi évtizedben a cafetéria-utalványok rohamos elterjedése volt megfigyelhető Magyarországon. Az adókedvezményt elsősorban társadalompolitikai célok motiválják, ezenkívül a gazdaság fehéredéséhez is hozzájárulhat valamennyire (hiszen az utalvány törvényes fizetőeszközzé válásának nyoma van). Azt, hogy a rendszer a kívánt társadalompolitikai célokat eléri-e, nem az MNB feladata megítélni, az elmondható azonban, hogy nagyon jelentős költséggel működik – noha pont az adminisztrációs költségek csökkentése lenne a feladata. (Például a munkavállaló helyi bérle-

tét a munkáltató finanszírozhatja, ha a munkavállaló hozzá róla számlát – ez egy egyéves bérlet esetében nem jelent sok adminisztrációs terhet, de ugyanez a napi étkezés során már megterhelő lenne. Tudomásunk szerint a kibocsátók az utalvány névértékének mintegy 5-6% körüli összegét számítják fel a munkáltatónak, és 4-5%-nyit vonnak le az elfogadótól az utalvány beváltásakor.) Ezenkívül a kibocsátónak jövedelme keletkezik abból, hogy a kibocsátás és a visszaváltás között a neki fizetett előleg a számára kamatozik, továbbá a lejárt, elvesztett, vagy csak egyszerűen fel nem használt / be nem váltott utalványokból is. A kibocsátóknak természetesen jelentős költsége lehet a nyomtatványok előállítás, a hozzájuk kapcsolódó adminisztráció, valamint az esetleges hamisítások és visszaélések miatt.

Bár erről nincs hivatalos adatgyűjtés, a piac mérete anekdotikus információk alapján mintegy 100-500 milliárd forint lehet. Az utalványok forgalmának nagy részét a melegétel-utalvány adja.

A piac szerkezetéről a következőt lehet elmondani:

- a piac nagyon erősen koncentrált, a forgalom mintegy 70%-át három nagy, külföldi tulajdonú kibocsátó adja;
- maga az állam is jelentős szereplője a piacnak az üdüléscikk-konstrukcióval;
- sok kis forgalmú konstrukció elektronikus formában működik, esetenként a bankkártya-funkció kiegészítésével.

Helyipénz-utalványok

Bár helyipénz-utalvány kibocsátási tervekről sokat hallani, a gyakorlatban egyedül a soproni Ha-Mi-Összefogunk Európai Szövetkezet által kibocsátott „Kékfrank” fantázianevelű utalvány működik. 1 kékfrank utalvány = 1 forint, viszont 2% + áfa jutalékot vonnak le attól az ügyféltől aki ismét forintba szeretné visszaváltani a kékfrankot. Az utalványok ellenértékét a Ha-Mi szövetkezet a Rajka és Vidéke Takarékszövetkezetnél helyezi el betétként. Az MNB-nek van információja a kibocsátott utalványok mennyiségéről, azonban mivel ez egyedi adat, nem hozható nyilvánosságra.²

Az utalvány kibocsátója szövetkezeti formában működik, és az utalványt csak a szövetkezet tagjai vásárolhatják meg és válthatják vissza a betétet kezelő takarékszövetkezetnél. Amennyiben valaki a takarékszövetkezetnél kékfrankot igényel, első lépésben mindig meggyőződnek az igénylő Ha-Mi-tagságáról. Új tag esetén a frissített taglistát a Ha-Mi a takarékszövetkezet rendelkezésére bocsátja. Tagfelvétel-

hez a Ha-Mi szabályzata értelmében igazgatósági határozatra van szükség, igazgatósági gyűlésre pedig 2-3 havonta kerül sor. Ez a folyamat erős korlátot állít a kékfrankot igénylők részére, hiszen nem tesz lehetővé „hirtelen elhatározásból” eredő utalványigénylést. Kilépés esetén szintén a Ha-Mi felelőssége értesítést küldeni a takarékszövetkezet részére, illetve ilyenkor a Ha-Mi felelőssége az utalványokat beszedni a kilépő tagtól. A szövetkezeti tagok elsősorban Sopron környékiek, de a honlapja alapján Székesfehérváron, Budapesten, továbbá Ausztriában is vannak elfogadóhelyek. Az elfogadóhelyek egy része 5-15%-os kedvezményt ad a vásárlónak kékfrank használata esetén.

KÖZGAZDASÁGI KÉRDÉSEK A „HELYI PÉNZEKEL” KAPCSOLATBAN

A „helyi pénzek” támogatói gyakran hangoztatják annak áldásos hatásait, amelyet az a helyi gazdaságra képes gyakorolni. Az alábbiakban részletesen megvizsgáljuk azokat a főbb szempontokat, amelyeket a helyipénz-utalványok helyi gazdaságra gyakorolt hatása kapcsán célszerű figyelembe venni.

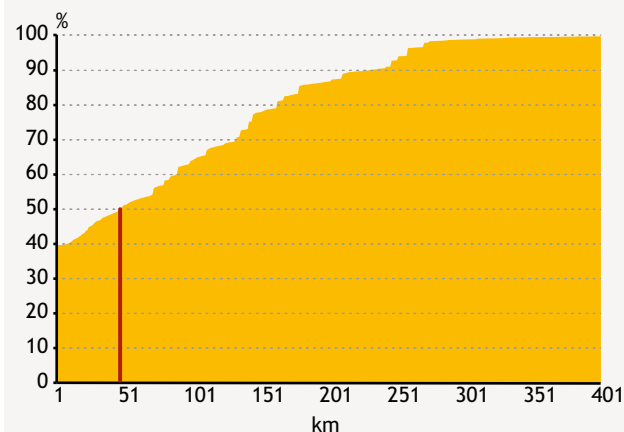
I. A pénz földrajzi körforgásával kapcsolatos félreértés

A „helyi pénzzel” kapcsolatban az egyik sokat hangoztatott előny, hogy elősegíti azt, hogy a helyi lakosok és vállalkozások a helyi boltokban vásároljanak, nem pedig máshol, így felvirágoztatva a város vagy régió gazdaságát. Ez az érv két ok miatt nem állja meg a helyét.

Az egyik ok józan ésszel is belátható: a lakosság, a vállalatok „helyi pénz” nélkül is elsősorban a saját székhelyükön

3. ábra

Az átutalások kumulált megoszlása a távolság függvényében

² Amennyiben másik utalvány is megjelenik, az MNB természetesen közölhet országos, összevont adatot.

és azok közvetlen környezetében található szolgáltatásokat veszik igénybe. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy például a nyíregyházi lakosok döntő többsége nyíregyházi pékségekben vagy boltokban vásárolja meg a kenyeret, többnyire helyi benzinkúton tankol, és helyi fodrásznál vágatja a haját – ezekért jellemzően nem utazik el más településekre. A magyarországi pénzforgalom térképe című MNB-tanulmány (Helmeczi, 2010) bemutatta, hogy az átutalások mintegy 40%-át az adott településen belüli, a felét pedig 50 km-en belüli címzett részére indítják.

A 3. ábra csak az átutalásokat tartalmazza (amellyel tipikusan a vállalkozások fizetnek egymásnak), a készpénzes fizetéseket nem. Ezért a teljes pénzforgalomra vonatkozóan csak becsléseink lehetnek, de véleményünk szerint a 40% alsó korlátnak tekinthető, mivel a lakosság jellemzően nem átutalással fizet a helyi boltokban, azonban nagy számú helyi készpénzes műveletet végez. Ezt erősíti meg az a kutatás (Brockmann, 2006) is, amelyik egy amerikai bankjegykövető honlap³ eredményeit használja fel. A kutatás⁴ alapján a bankjegyek túlnyomó része (50-70%-a) két hét alatt nem kerül 10 km-nél távolabbra a korábbi megfigyelés helyétől.

Mindezek alapján a helyipénz-kezdemenyvezések nyitott kapukat döngtetnek, amikor a helyben történő fogyasztásra próbálnak meg buzdítani. Mivel az adatok alapján a lakosság és a vállalatok is elsősorban helyben költik el a pénzüket, az ilyen kezdeményezésektől önmagában nem fog a boltok, szolgáltatók bevétele megnőni.

A másik – látszólag pont ellentétes – ok az, hogy mára már a gazdasági munkamegosztás, a specializáció sokkal intenzívebb, mint száz éve volt, és még a Magyarországnál nagyobb, földrésznyi országok sem képesek minden szükségletüket megtermelni maguknak, nemhogy egyes városok. Ez azt jelenti, hogy a helyi boltok részben más településekről, országokból szerzik be az árusított termékek nagyobb részét. Vagyis a lakosság a helyi kiskereskedőknek fizet ugyan, de az ezt az összeget áttételesen más városban, országban található termelőnek „utalja át”.

Nyíregyháza példájánál maradva: az ottani lakosok az elektromos áram nagy részét, a földgázt, a benzint, személygépjárműveket, a televíziókészülékeket, a (mobil) telefonszolgáltatást, a kávézóban árult kávé, vagy általában az élelmiszerek jó részét más hazai településekről vagy más országokból kapják a helyi kereskedelmi egységek

közvetítésével. Tehát hiába fizet egy ottani vállalkozás/háztartás „helyi pénzben”, azokat fogja támogatni, miközben Nyíregyháza konyhai háztartási gépeket és gyerekjátékokat „exportál”⁵ az ország, illetve a világ többi részébe, amelyért ott fizethetnek „helyi pénzzel”.

Ebből következően a szűkebb lakókörnyezetük iránt elkötelezettek számára a valós lehetőség csak arra korlátozódik, hogy az olyan, egymást helyettesíteni képes termékek esetében, amelyet helyben is termelnek, a helyit választják-e a boltok polcain. Ezt az ügyet azonban a „helyi pénznek” nevezett utalványok nem képesek elősegíteni, ahhoz a vásárlók tudatos döntései szükségesek, amelyet pedig sokkal inkább meghatároz a termékek ára.

II. A forgalomban lévő készpénzmennyiség elégtelensége

A „helyi pénzeket” támogatók egy következő érve, hogy: „A szükségesnél, az elégségesnél kevesebb csereszköz (Ft) van forgalomban: a hiányzó 4-5% megakasztja vagy gátolja a hazai gazdaság egészséges működését” (Perkovácz, 2010).

Mint korábban bemutattuk, valóban voltak olyan korszakok, amikor az előző állítás átmeneti ideig igaznak bizonyult, azonban ez a történelem során csak a nemesfém-pénzrendszerben és abban is csak háborúk esetén fordult elő.

Az utalvány kibocsátói által elmondott probléma ma már nem létezik, mivel 30-40 évvel ezelőtt megszűnt a nemesfémfedezet a fizetőeszközök mögött. Az a probléma, amely egy-két évszázaddal ezelőtt előfordulhatott a háborúk idején, ma már a más elvek miatt működő pénzrendszer miatt nem fordulhat elő. A forgalomban lévő készpénz mennyiségét nem is a jegybankok, hanem a piaci szereplők (köztük a lakosság) határozza meg azzal, hogy mennyi készpénzt szeretne felvenni. Ennek megfelelően a forgalomban lévő készpénz szezonális ingadozást mutat, például karácsony előtt hagyományosan megnő, majd januárban visszacsökken.

A válságot megelőző szinthez képest visszafogottabb kereskedelmi banki hitelezés pedig szintén nem annak köszönhető, hogy „elfogyott a pénz” (vagyis nem arról van szó, hogy a bankok nem lennének képesek hiteleket nyújtani), hanem annak, hogy a korábban megszokotthoz képest a bankok jóval alaposabb hitelbírálatot végeznek, és a vállalatok is kevesebb hitelt akarnak felvenni.

³ A <http://www.wheresgeorge.com> weboldalon az önkéntesek a kezükbe került bankjegyeket a sorszáruk alapján regisztrálhatják, és láthatják a bankjegy korábbi vándorlását.

⁴ A kutatás eredeti célja az emberi mozgás mögött rejlő szabályszerűségek feltárása, elsősorban járványok elleni küzdelem érdekében. Ehhez használták fel a szerzők a már említett honlapon az önkéntesek munkájából összegyűlt adatbázist.

⁵ Nyíregyházán található az Electrolux és a LEGO egyik gyára.

III. Fogyasztásra motiváló „helyi pénzek” potenciális hatásai

A helyipénz-utalványoknak van egy olyan alváltozata, amelyet különösen a német területeken alkalmaznak szívesen, az ún. Schwundgeld. Ennek az a különlegessége, hogy ha nem forgatják, havonta veszít az értékéből, ezáltal vásárlásra ösztönöz. Egy ilyen konstrukció elvileg akár elő is segíthetné a helyi gazdaság rövid távú növekedését (noha a konstrukció elméleti atyja nem ezért, hanem a tökefelhalmozás ellehetetlenítése érdekében hozta létre, hiszen az ilyen utalvány nem rendelkezik a pénz felhalmozási/kincs-képző funkciójával).⁶

Miután Németországban rengeteg Schwundgeld-típusú helyipénz-kezdeményezés jelent meg, a német jegybank, a Deutsche Bundesbank 2006-ban tanulmányt készített a kérdésben (Rösl, 2006). A tanulmány bemutatja az akkor létező és előkészítés alatt álló konstrukciókat, illetve megfogalmazza Silvio Gesell elméletének kritikáját, valamint kalkulációt végez arra vonatkozóan, hogy ha egész Németország kizárólag a Schwundgeld használatára állna át, az a társadalom számára mekkora jóléti veszteséggel járna. Ez a veszteség a tanulmány szerint mintegy 1600 euro/lakos/év lenne.

Mivel azonban a „helyi pénzek” használata Németországban is elhanyagolható (a sok különböző konstrukció ellenére a Németországban kibocsátott utalványok összértéke 2006-ban mindössze 200 ezer euro volt, vagyis nagyjából 55 millió Ft, tehát 2006-ban kb. minden 2 650 000 eurónyi bankjegyre jutott 1 „helyi pénz”), ezért a Bundesbank arra a következtetésre jutott, hogy Németország gazdaságára ezen kezdeményezéseknek nincs hatása.

IV. Az egyes fizetési megoldások költségei

A fizetési folyamatnak magának is költsége van, és a különböző megoldások költségei jelentősen eltérhetnek, ezért a kis forgalmú fizetési megoldások működtetése gazdaságtalan lehet. Az MNB az elmúlt évben részletes elemzést készített a fizetési módok társadalmi költségéről (Divéki et al., 2010b). Az eredmények alapján elmondható, hogy a fizetési megoldások többsége magas fix költséggel bír, amely miatt csak magas tranzakciószám mellett képesek költséghatékonyan működni. Az MNB felmérése alapján egyértelmű összefüggés látszik az elfogadói bázis mérete és az adott fizetési megoldás egy tranzakcióra jutó költsége között.

Bár a cafetéria-utalványokat a tanulmány nem vizsgálta, a nyilvánosan elérhető információk (pl. üzletszabályzat) alapján ott is hasonló a helyzet: a konstrukció rendkívül magas egy tranzakcióra jutó költséggel működik.

Az MNB az innovatív fizetésekről szóló tanulmányban (Divéki et al., 2010a) bemutatta, hogy minden új fizetési megoldás szembesül azzal a „tyúk-tojás” problémával, hogy amíg nincs elegendő elfogadó, senki nem akarja használni az új megoldást (pl. egy érintésmentes bankkártyás fizetést). Vagyis amíg nincsenek tömeges használói a megoldásnak, addig rendkívül nehéz elfogadókat toborozni. Az elfogadói oldalon általában az a megfontolás áll a háttérben, hogy a megfelelő méret eléréséig a megoldás alkalmazása veszteséges a számára.

A helyipénz-utalványok esetében a helyzet valószínűleg hasonló a cafetéria-utalványokéhoz: az utalványok előállítás, hamisítás elleni védelme, kezelése érdemben csökkenti a ténylegesen helyi termékekre fordítható összeget, vagyis összességében a jóléti hatása negatív a készpénzes vagy elektronikus fizetésekhez képest. Bár a cafetéria-utalványoktól a helyipénz-utalványok különböznek abban, hogy továbbadhatóak⁷ (amivel kérdésessé válik, hogy egyáltalán utalványnak nevezhetőek-e), a tranzakciós költségük valószínűleg így is jelentős. Ráadásul, ha nem sikerül rendkívül gyors ütemben növelni a kibocsátást és az elfogadói hálózatot, akkor hosszú távon is jóval drágább fizetési mód lesz, mint a versenytársai.

V. Városi pénzek vs. országok feletti pénzek

A technológiai fejlődés (szállítás) következtében a munkamegosztás mára földrészek közöttivé vált. Emiatt a nemzeti pénzek közötti átváltási nehézség a kereskedelem egyik korlátozójává vált, ezért a hasonló fejlettségű és egy régióba tartozó országok gondolkodni kezdtek monetáris unió létrehozásán. A hazai lakosság nagy része valószínűleg csak az eurozónát ismeri, de mára a világ szinte minden földrészén alakítottak már ki közös pénzrendszert (még az afrikai kontinensen is), amelyben a gazdasági előnyökért cserében az egyes országok feladják az önálló pénzüket.⁸ Számtalan szakértői tanulmány igazolja a nagyobb belső gazdaság gazdasági növekedésre gyakorolt jótékony hatását, mint ahogy Magyarországon is a GDP növekedését jelzi előre az MNB az euro majdani bevezetésének hatására (Csajbók-Csermely, 2002). Mindenképpen érdemes feltenni a kérdést: mi tör-

⁶ A közzéadások között ebben sincs egyetértés: vannak ugyanis, akik úgy érvelnek, hogy még ha valami nagyon rossz hatékonysággal képes is egy funkciót ellátni, attól még formálisan ellátja azt.

⁷ Bár az MNB rendelkezik olyan anekdotikus információval, amely szerint a vállalkozások a melegelet-utalványokat egymás közötti fizetéseik során felhasználják.

⁸ Az országoknak továbbra is van kontrolljuk a pénzkibocsátás felett. Az Európai Központi Bank például a nemzeti jegybankok – köztük a Magyar Nemzeti Bank – tulajdonában áll, és döntéshozó testületét a nemzeti jegybankok elnökei alkotják.

ténne egy Európai Unióba tartozó országban, ha minden város környékén önálló pénz működne ahelyett, hogy egységes pénzt használna az egész unió. Ez a probléma valószínűleg a hazai helyipénz-mozgalom úttörőinek is eszébe jutott, ezért például a most előkészítés alatt lévő konstrukciókat úgy tervezik kibocsátani, hogy elfogadható legyen a már kibocsátott másik „helyi pénz piacán” és viszont.

AZ UTALVÁNYOKKAL ÉS „HELYI PÉNZEKKEL” KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK

I. Üzleti (szabályozási) kockázat

Az „utalvány” definíciója, szabályozása teljesen hiányzik a magyar jogrendszerből. Bár vannak olyan törvények, amelyek említést tesznek az utalványról (ilyen például a Hpt.⁹, a munka törvénykönyve, illetve az adótörvények), de jogi definíció hiányában az utalvány gyakorlatilag az, amit a kibocsátója annak mond. Ez azt is jelenti, hogy a hatóságok nem tudják teljes bizonyossággal eldönteni, hogy egy adott konstrukció tényleg utalvány-e, és így kivételt képez-e például a Hpt.-ben definiált készpénz-helyettesítő fizetési eszköz definíciója alól vagy sem.

A „tradicionális utalványok” esetében ez a szabályozási hiány nem is okozna gyakorlati problémát, hiszen esetükben nem az utalvány kibocsátása a fő tevékenység, hanem például üzemanyag, könyv vagy ruházati termékek árusítása.

Jelenleg azonban már olyan konstrukciók is széles körben elterjedtek, amelyek jelentősen túlmutatnak a kereskedelmi hitel jellegén. Az ilyen utalványok kibocsátói mások pénzét kezelik úgy, hogy semmilyen felügyelet hatóköre nem terjed ki rájuk, és a tevékenységük korlátai nincsenek lefektetve.

Mivel az utalványokra vonatkozóan nincs magas szintű, külső szabályozás, csak a kibocsátó szervezet üzletszabályzata irányadó a használatukkal kapcsolatban. A teljesség igénye nélkül, hiányoznak a következő szabályok:

- az utalvány törvényes fizetőeszközzé történő visszaváltásánál a visszaváltási jutalék mértékének, a kifizetés határidejének stb. változtatását korlátozó szabályok;
- ezen változtatások az érintettekkel történő megismerésének szabályozása;

- az utalványok tagok közötti forgalomképességének, illetve a kibocsátó általi visszaváltási határidőinek változtatására vonatkozó szabályok;¹⁰
- fedezet nélküli utalványok kibocsátásának tilalma (ez jelenleg önkéntes, semmi nem korlátozza a fedezet nélküli utalványok kibocsátását);
- a fedezet kezelésének módja (pl. letéti számlán vagy állampapírban tartása stb.), a fedezet védelme felszámolás esetén;
- az utalványt kibocsátó társaság számára egyéb tevékenységek végzésének korlátozása (hiszen ezen tevékenységek esetleges vesztesége elviheti az utalványok fedezetét);
- a fedezetből, jutalékból származó nyereség elosztási módja jövedelemtranszfert eredményezhet a tagok között.

Mindezen szabályok hiányában az utalvány kibocsátója képes lehet visszaélni az ügyfelei kárára.

II. Hitelkockázat

Mivel az utalványok hitelt testesítenek meg, a hitellel kapcsolatban kockázatok jelennek meg. Az utalványt elfogadók két hitelkockázattal is szembesülnek:

- az utalvány kibocsátójának a kockázata: az a kockázat, hogy az utalvány kibocsátója csődbe megy, vagy fedezetlenül bocsát ki utalványt, és az utalvány birtokosai korábban befizetett pénzük jelentős részét nem kapják vissza;
- az utalványok fedezete mögött álló hitelintézet kockázata: annak a kockázata, hogy a fedezetet kezelő hitelintézet csődbe megy.

Az első esetben a visszakapott pénz elsősorban attól függ, hogy kik voltak képesek utalványhoz jutni. A hazánkban alkalmazott szövetkezeti formában, ahol az utalvány csak a szövetkezet tagjai (vagyis tulajdonosai) körében foroghat, az utalvány birtokosai csak a minden más hitelező kiegyenlítése után maradt vagyonon osztozkodhatnak.

A második esetben a betétbiztosítás elvileg a veszteség egy részét megtérítené, azonban látni kell azt, hogy a betétbiztosítás csak 100 ezer euróig ad védelmet. Amennyiben egy-

⁹ 1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról.

¹⁰ Erre szükség lehet például hamisítási hullám esetén, amely a bankjegyeknél is előfordul.

egy helyipénz-utalvány meghaladná a 100 ezer eurós kibocsátást,¹¹ úgy az afölötti részt az utalvány használói egy csőd esetén elvesztenék.

III. Hamisítás kockázata

Annak ellenére, hogy a helyipénz-utalványok egy része a bankjegyeket is gyártó Pénzjegynyomdában készült, az azoknál alkalmazott technológia és a felhasznált biztonsági elemek színvonala jóval alacsonyabb, mint a forintkézpénz esetében.

A hamisításuk tehát jóval könnyebb, mint a forintbankjegyek esetében, ezért a hamisítóknak célszerűbb lehet inkább az ilyen utalványokat hamisítani a forint helyett, ha ugyanolyan javakat képesek érte szerezni. Ráadásul lebukás esetén is kisebb szankcióval szembesülnek, hiszen az utalvány hamisítása nem minősül bankjegyhamisításnak, amit viszont a törvény szigorúan büntet.

Reális kockázatát látjuk annak, hogy ha a helyipénz-utalványok kibocsátása egy bizonyos határt meghalad, tömegessé válik, úgy jelentősen megnövekszik a hamisítás kockázata, amit az visel, aki szeretné forintra visszaváltani.

IV. Fogyasztók megtevesztésének kockázata

További kockázatot látunk abban, hogy a kibocsátók más-hogy mutatják be a hatóságok felé és a széles közvélemény előtt az általuk kibocsátott utalványt és annak jellemzőit. Bár az üzletszabályzatban és a hatóságokkal szemben azt hangsúlyozzák, hogy ez csak egy helyi utalvány, nem pedig pénz, a lakosság és a vállalatok felé egyértelműen pénzként pozicionálják a terméküket. Erre utalnak a következők:

- az utalványok fantázianevei, amelyek korábbi magyar és külföldi pénzek neveit használják: frank, tallér, korona;
- a bankjegyekhez való formai hasonlatosság;¹²
- a használatának indoklása („kevés a pénz a gazdaságban”), a „helyi pénz” terminus használata.

Ez a fogyasztókban hamis biztonságérzetet alakíthat ki: feltételezhetik, hogy a „helyi pénz” mögött is az állam áll, miközben a valóságban a kibocsátó kockázatát kell viselniük.

A CAFETÉRIA-UTALVÁNYOK KOCKÁZATAI

A „helyi pénzeket” kibocsátóik utalványként definiálják, így érdemesnek tartjuk megvizsgálni azt is, hogy az előző fejezetben bemutatott kockázatok a jelenleg jóval nagyobb gazdasági jelentőségű cafetéria-utalványok esetében is fennállnak-e.

I. Üzleti/szabályozási kockázat

Az utalványra vonatkozóan nincsenek szabályok, ez vonatkozik a cafetéria-utalványokra is. A cafetéria-utalványok azonban a helyipénz-utalványokkal szemben:

- forintösszegre szólnak,
- rendelkeznek lejárattal,
- nem forgathatók.¹³

Ettől függetlenül az ezt kibocsátó intézményekre is igaz az, hogy „mások pénzét kezelik”, ezért az előző fejezetben leírt szabályozási hiányosságok rájuk is érvényesek (azzal, hogy az egyes részkockázatok eltérő súlyúak a két típusnál).

II. Hitelkockázat

A cafetéria-utalványok forgalma minden bizonnyal meghaladja az évi 100 milliárd forintot, ezért esetükben a hitelkockázat már érdemi jelentőségű (10 milliárd forint nagyságú)¹⁴ lehet, és a gazdasági szereplők érezhető veszteséget szenvednének el egy cafetéria-utalványt kibocsátó esetleges csődje esetén. Arról nem áll rendelkezésre információ, hogy a munkáltatók által átutalt összeget az utalvány kibocsátója hogyan kezeli (állampapír, bankbetét stb), mielőtt azt az elfogadók részére kifizetné. Szabályozás hiányában joggal feltételezhető, hogy saját maga alakítja ki erre vonatkozó politikáját.

III. Hamisítási kockázat

A cafetéria-utalványok hamisításáról az MNB-nek nincsenek hivatalos információi. A jelentős forgalom és a széles körű elfogadottság, a bankjegyhez képest gyengébb technológiai kivitel és a lebukás esetén kisebb büntetési tétel ezekre az

¹¹ A Ha-Mi szövegkezet a „Helyi pénz a helyi gazdaság erősítésére” c. konferencián (Sopron, 2011. február 23.) elhangzottak alapján a 100 milliós kibocsátást szeretné idén elérni.

¹² A hasonlóság általában vonatkozik a bankjegyekre, tehát nem konkrét forintbankjegyek utánzását értjük alatta.

¹³ Az MNB-nek van anekdotikus információja arról, hogy a magas visszaváltási költségek miatt a vállalkozások egymásnak pl. melegétel-utalvánnyal fizetnek.

¹⁴ A hitelkockázat körülbelül egyhavi kibocsátásnak megfelelő lehet, hiszen a munkáltató előre fizet, a munkavállaló nem használja fel az egészet azonnal, az elfogadó pedig csak 10 napon túl jut hozzá a pénzéhez.

utalványokra szintén jellemző. Ugyanakkor a hamisítás ellen szól a tipikusan kicsi címletnagyság (ismereteink szerint 200, 300, 500 Ft), hiszen a bankjegy esetében is főleg a nagyobb címletek hamisításával szoktak próbálkozni.

A „HELYI PÉNZEK” ÉS UTALVÁNYOK SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON

Az utalványok ismertetésénél bemutattuk: a cafetéria-, illetve a helyipénz-utalványok kibocsátójával szemben ezen utalványok mindenkor birtokosának hitelkockázata áll fenn. Ez azt jelenti, hogy az ilyen konstrukciókban a kibocsátó tartalmilag olyan szolgáltatást végez, amelynek valójában prudenciális felügyelet alá kellene esnie (hiszen a fő tevékenysége tartalmilag „mások pénzének kezelése”, készpénzt helyettesítő eszköz kibocsátása), azonban a vonatkozó EU-irányelv¹⁵ ezt a tevékenységet (hacsak nem elektronikus formában végzik) kiveszi a pénzforgalmi szolgáltatások, így a prudenciális felügyelet hatálya alól.

Az Európai Unió országaiban 2009. november 1-jei határidővel kellett harmonizálni az Európai Parlament és a Tanács 2007/64/EK-irányelvét. A különböző pénzügyi szolgáltatások tartalmának leírását a Hpt. 2. sz. melléklete tartalmazza. A melléklet 9.1 g) pontja alapján nem minősül pénzügyi szolgáltatásnak a papíralapú utalvánnyal végzett fizetési művelet, illetőleg az hiányzik a készpénz-helyettesítő eszközöket definiáló felsorolásból is. Az utalványokra vonatkozóan hazánkban más jogszabályokban sem létezik szabályozás (például olyan, amelyik megfogalmazná egyáltalán az utalvány definícióját).

Amikor valaki utalványt vásárol, akkor a törvény előírása miatt korlátlanul elfogadott eszközt egy korlátozottan elfogadottra cserél. A helyipénz-utalvány esetében ez azt jelenti, hogy az utalvánnyal történő fizetés csak akkor tekinthető a fizetési kötelezettség rendezésének, ha a felek erről előzetesen megállapodtak.

A kockázatok a cafetéria-utalványok esetében összességében lényegesen nagyobbak, mint a „helyi pénzek” esetében, hiszen az ilyen utalványokat az adókedvezmény miatt a munkavállalók széles tömege (akár több millió ember) használhatja, ennek megfelelően egy kibocsátó csődje összességében jelentős összegű kárt okozna a gazdaság számára.

KONKLÚZIÓ

A helyipénz-kezdemenyezések deklarált célja a helyi gazdaság fellendítése, amelyet hitelpénzként kívánnak elérni.

Azonban mint bemutattuk, 1970-ben (illetve a forint esetében 1982-ben) megszűnt az aranypénzfedezet, ezért a törvényes fizetőeszközök is hitelpénzek. A „helyi pénzek” tehát nem rendelkeznek a már meglévő törvényes fizetőeszközökhöz képest olyan extra tulajdonságokkal, amelyek miatt elősegítenék a kibocsátók, egyébként pozitív célkitűzéseinek elérését.

A kibocsátók megfontolása mögött számos tévedés áll, ilyenek például:

- csak a helyi pénz marad helyben – magyar és külföldi kutatások is igazolják azt, hogy a gazdasági pénzforgalmi kapcsolatok a partnerek távolságának növekedésével erőteljesen csökkennek, és a pénz 50-70%-a nem hagyja el az adott környezetet;
- a gazdaságban hiány van a fizetőeszközből, ami akadályozza a gazdaság növekedését – a központi bankok, mint az MNB, folyamatosan képes az igényeket kiszolgálni és felkészülni az esetlegesen megnövekedett keresletre is.

Bár hazánkban nincs rá példa, külföldön (elsősorban Németországban) léteznek fogyasztásra motiváló, értéküket folyamatosan veszítő „helyi pénzek”, amelyek elterjedése azonban a német jegybank által végzett kutatás alapján jelentős jóléti veszteséggel járna. A magyarországi „helyi pénzek” használatának is van – arányaiban feltehetően jelentős – adminisztrációs költsége, amely ezt az üzletet a kibocsátó és a résztvevők számára akár veszteségesé is teheti.

Világszerte számos helyipénz-kezdemenyezés van, viszont ezek pozitív hatása nem dokumentálható. Megfigyelhető ugyanakkor egy ellentétes folyamat is: a több ország által közösen használt pénzek (monetáris unió) megjelenése, amelyek segítik a kereskedelem előtt álló akadályok lebontását, így a jólét növekedését. Legközvetlenebb példája az euro, amely a szakirodalmi elemzések alapján egyértelműen hozzájárult az európai gazdasági térség versenyképességének növekedéséhez, és az MNB elemzései szerint bevezetése évi 0,6-0,9%-kal növelné a magyar GDP-t.

A „helyi pénzek” megjelenési formául az utalványt választották, amely hazánkban a kedvezőbb adózású étkezési utalványok és az üdülési csekkek formájában vált közzismertté. Az utalványra vonatkozóan azonban hazánkban nincs szabályozás, ezért ezen utalványok birtokosai kockázatokat kénytelenek viselni, amelyeknek szabályozás és prudenciális felügyelet hiányában csak a kibocsátók önmérseklése szab határokat.

¹⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2007/64/EK-irányelve (2007. november 13.).

A „helyi pénzek” elterjedését a magas tranzakciós költségek és a várt hatások elmaradása miatt nem tartjuk valószínűnek (a nemzetközi tapasztalatok alapján sem), ugyanakkor a cafetéria-utalványok esetében ezek a kockázatok akár több millió munkavállalót is érinthetnek.

Mindezek alapján javasoljuk a szabályozó hatóságoknak az utalványokra vonatkozóan szabályozás megalkotását, amelyel az utalványt kibocsátók prudens működése nemcsak önkéntes lenne, így az ügyfelek által viselt kockázatokat jelentősen mérsékelni lehetne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BROCKMANN, D. – L. HUFNAGEL – T. GEISEL (2006): The scaling laws of human travel. *Nature*, 439 (26 January 2006), 462–465 p.

CSAJBÓK ATTILA – CSERMELY ÁGNES (szerk) (2002): Az euro hazai bevezetésének várható hasznai, költségei és időzítése. *MNB Műhelytanulmányok*, 24.

DIVÉKI ÉVA – KESZY-HARMATH ZOLTÁNNÉ – HELMECZI ISTVÁN (2010a): Innovatív fizetési megoldások. *MNB-tanulmányok*, 85.

DIVÉKI ÉVA – KESZY-HARMATH ZOLTÁNNÉ – TURJÁN ANIKÓ (2010b): *Fizetési módok társadalmi költségei felmérés*. Kézirat.

FISHER, IRVING (1933): *Stamp Scrip*. New York, Adelphi Company.

GRAUMARKT BEDROHT DAS WIR-SYSTEM (2003): *Basler Zeitung*, 04. Sept. 2003.

HELMECZI ISTVÁN (2010): A magyarországi pénzforgalom térképe. *MNB-tanulmányok*, 84.

HÖGYE ISTVÁN (1999): Hegyaljai szükségpénzek és forgalmuk 1849-ben. In: NÉMETH PÉTER (főszerk.): *Numizmatika és társ-tudományok III*. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum.

KOMÁROMI ANDRÁS (2008): A monetáris aggregátumok szerepe a monetáris politikában. *MNB-tanulmányok*, 71.

PERKOVÁTZ TAMÁS (2010): *Sopron és vonzáskörzetének fizetési eszköze a kékfrank utalvány*. 2010. május 27. URL: http://www.kekfrank.hu/letoltes/fizetoeszkoz_a_kekfrank.pdf. Letöltve: 2011. március 21.

RÖSL, GERHARD (2006): Regional currencies in Germany – local competition for the Euro?. *Discussion Paper Series 1. Economic Studies*. Deutsche Bundesbank, No 43.

SÓS ALADÁR (1921): A pénz lényege. *Nyugat*, 14. évf. 19. sz. URL: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00302/09168.htm>. Letöltve: 2011. március 21.